

BM Anlaşmasının Çocuk Hakları Konusunda Taşıdığı Öneme Dair

Çocuklara ait haklar tek bir sözleşme kapsamında yer almaktadır: BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (ÇHS 1989). Bu sözleşme çocuklara yönelik olarak uluslararası unsurlarca gerçekleştirilecek her tür koruma ve yardım faaliyetinin mümkün olan en yüksek standartta yapılmasını sağlama amacı taşır. ÇHS'nin yaklaşımı bütüncül bir bakış açısını yansıtır, yani birbirlerinin tamamlayıcı özelliğe sahip olan haklar, eşit derece önem taşır ve ayrılmaz bir bütün oluştururlar.

Terimlerin Tanımlanması

Acil durumlarda çocuklar kaybolabildikleri gibi anne-babalarından (ya da birinden), bakımlarını sağlayan kimselerden veya akrabalarından ayrı düşebilirler. Çatışma ortamlarında çocukların durumları genellikle pek belirlenemediği için bu durumdaki çocuklara öksüz-yetim değil de **refakatsiz** ya da **ailesinden ayrı düşmüş çocuklar** denilir. Çoğu acil durum ortamında çocuğun öksüz-yetim olup olmadığı çok sonradan belirlenebilmekte ve bu konuda çalışan görevliler aile birleşimi çabalarını uzun vadeli bakım gözetim çözümleri bulma konusuna yönlendirmektedir.

Refakatsiz çocuklarla çalışan kimselerin burada yer alan terimlere ait ayrımları net biçimde öğrenmeleri ve bunları muhatap oldukları insanlara onlar tarafından anlaşılacak biçimde aktarmaları gerekir. Söz konusu terimler hangi çocukların daha büyük risk altında olduklarının belirlenerek gerekli müdahalenin ivedilikle gerçekleştirilmesinde kullanılmaktadır.

Acil durumlarda hangi çocukların kayıp olduklarını ya da ailelerinden ayrı düşüklerini belirlemek için **Refakatsiz ve Ailelerinden Ayrı Düşmüş Çocuklara İlişkin Kurumlararası Rehber İlkeler**'den alınan aşağıdaki terimler kullanılır.

- Çocuk: ÇHS uyarınca on sekiz yaşından küçük olanlar.

Ailesinden Ayrı Düşmüş Çocuk: Anne-babasından ya da kendisinin bakım ve gözetimini sağlayan yasal vasi veya kimselerden ayrı düşen ancak akrabalarından ayrılmayan çocuk için kullanılır. Bu nedenle tanımın kapsamına yetişkin durumdaki diğer aile bireyleri tarafından bakılan çocuklar da girer.

- Refakatsiz Çocuk: Hem anne-babasından hem de diğer akrabalarından ayrı düşen ve gerek yasa gerekse gelenekler uyarınca bakım sorumluluğu olan kimselerce ilgilenilmeyen çocuk için kullanılır. *Bu durum çocuğun yetişkin bakım ve gözetiminden tamamen yoksun olması ya da bir komşu, on sekiz yaşından küçük başka bir çocuk veya bir yabancı tarafından gözetilen çocuk örneklerinde görülebileceği gibi, çocukla bağlantısı bulunmayan, çocuğun tanımadığı ya da bilinen vasiler dışındaki kişilerce bakımın sağlandığı anlamına gelebilir. Kurum gözetimi altındaki çocuklar da bu sınıflamaya dahildir.*

- Öksüz-yetim: Anne-babası hayatını kaybetmiş çocuğu tanımlamakta kullanılır. Ancak bazı toplumlarda anne ya da babasından birini kaybeden çocuk da bu terimle anılmaktadır.
- Çocukların Geçimini Sağladığı Evlerde Yaşayan Çocuklar (ÇGSEYÇ): 18 yaşından küçük olan ve başka çocuklarla birlikte yaşayan çocukları tanımlamak için kullanılır. ÇGSEYÇ IASC rehber ilkelerinde yer almasa da acil durumlarda sık görülen bir olgu olduğu için burada söz edilmesinde yarar vardır.

Bu metinde bahsi geçen terimler alan profesyonelleri tarafından bilinse de farklı dillerde ve kültürlerde farklı terimlerin var olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, **yetim** ifadesi anne, baba ya da her ikisini birden kaybeden çocuklar için kullanılabilir. Benzer biçimde, **ailesinden ayrı düşmüş çocuk** terimi babadan ayrı kalmaya gönderimde bulunabilirken, kapsamına anneye yaşanan ayrılık girmeyebilir.

Anahtar Öğrenme Kavramları

- **Refakatsiz çocuklar** ve **ailesinden ayrı düşmüş çocuklar** terimleri arasında önemli anlam ayrımı vardır ancak her iki durumda da aile birleşimi için çalışmak ve bakım desteği vermek gerekebilir.
- Çocuklar kimileri tesadüfen kimileri kasıtlı biçimde oluşan nedenlerle ailelerinden ayrı düşebilir.
- Çatışma ve zorunlu göç koşulları içerisindeki çocuklar açısından ayrılık, yıkıcı sonuçlara neden olur ve çocuğun refahı üzerinde uzun vadeli etkiler yaratır.
- Refakatsiz çocuklar istismar, taciz ve silahlı gruplara dahil edilme konularında artan risklere maruz kalırlar.
- Çocuğun yaşı, geçmişi, sorunlarla başa çıkma becerisi ya da karakter özelliklerine göre, ayrılık erkek ve kız çocuklarını farklı şekillerde etkiler.

*'Gelenekler uyarınca akraba ya da yakın çevreden bireyler çocuklara bakma sorumluluğunu üstlenebilirler. Bu nedenle, pek çok toplumda akrabalarının yanında kalan çocuklar, **ailesinden ayrı düşmüş** olarak değerlendirilmez.'*

Refakatsiz ya da ailesinden ayrı düşmüş durumda olan bütün çocuklar, uluslararası koruma görme hakkına sahiptir. İlgili örgütler bu durumda bulunan çocukların tamamı için tespit, koruma, bakım ve aile birliğini ya da diğer geleneksel bakım sağlayan kimselerle bir araya getirilme amaçlı çalışmaları öncelikle gerçekleştirmek zorundadır.

Ayrılık Gerekçeleri

Acil durumların öncesi, sonrası ve sonrasında çocuklar pek çok farklı biçimde ailelerinden ya da yakın akrabalarından ayrı düşebilir. Bu durumdaki çocukların bir bölümü refakatsiz çocuk haline gelebilir. Büyük ve kaotik nüfus hareketleri dönemlerinde, özellikle de can güvenliği riski bulunan ya da insanların öyle olduğunu düşündüğü hallerde, ayrılık da artar. Refakatsiz çocuklar için yürütülecek gerek bireysel gerekse ortak

her tür etkinlik açısından ayrı kalma gerekçelerinin anlaşılması hayati önem taşır.

'1989 yılındaki gerilla saldırısı esnasında anne babam ve kardeşlerimle evimizi terk ederek kaçmaya başladık. Guatemala'ya gidecek otobüse binebilmek amacıyla (San Salvador'da) terminale gittik. Terminalde aşırı karmaşa yaşanıyordu ve valizlerimizi otobüse yüklerken en küçük kız kardeşimi kaybettik. Çok aradık ama onu bir daha bulamadık.'

Kaza Sonucu ya da Kasıtlı Olmayan Nedenlerle Yaşanan Ayrılıklar

Bu kategoride yer alan ayrılıklar ne planlı ne de öngörülür özellik taşırlar. Çocuk tam olarak neler yaşandığını anlamayacağı için, bu türden ayrılıklar son derece travmatik etkiler yaratır. Aşağıda bazı örnekler görülmektedir.

- Çocuklar bir saldırı sırasında ya da daha güvenli bir yere gitmeye çalışırken kaybolur ya da kaçarlar.
- Ailesi beklenmedik bir doğal afete maruz kaldığı sırada çocuklar okulda, işyerinde ya da arkadaşlarının yanında oldukları için ayrı düşerler.
- Çocuğa bakan aile fertleri yaralandığı, öldürüldüğü, kaçırıldığı ya da göz altına alındığı için çocuk ailesinden ayrı düşer.
- Çocuklar fidye, insan ticareti, askere alınma, zorla çalıştırılma vb. nedenlerle kaçırılırlar.
- Engelli çocuklar diğer aile bireylerine yetişemez ve arkada kalırlar.
- Ailelerinden ayrı düşme aşamasına gelen çocuklar onların durumlarını yeterince araştırmayan polis ya da vatandaşlar tarafından kurumlara teslim edilirler.
- Aileler yiyecek, su ya da başka gerekçeyle kısa süreliğine dışarı çıktıkları için çocuklar yalnız kalırlar.

- Yardım kuruluşları tarafından uygun olmayan müdahaleler gerçekleştirildiği için çocuklar dikkatsizlik sonucu ailelerinden ayrı düşerler.

'Hartum'da sokakta yaşayan çocuklara yönelik olarak yapılan bir UNICEF çalışmasına göre, bu çocukların büyük bölümü daha iyi bir yaşam umuduyla ailelerini memleketlerinde bırakarak bu kente gelen genç erkeklerden oluşmaktadır.'

Kasıtlı Ayrılıklar

Bu kategorideki ayrılıklar anne-baba, bakım sağlayan kişi ya da bizzat çocuğun ayrılık kararı almasıyla gerçekleşir. Kararın gerekçelerini yoksulluk, güvencesizlik ya da başka nedenler oluşturabilir. Her ne kadar muhatapları çocuğa ayrılma gerekçesini açıklama fırsatı bulabilirse de, bu türden ayrılıklar da çocuk üzerinde oldukça kaygı verici sonuçlar yaratabilir. Örneklerden bazıları aşağıda yer almaktadır.

- Ailedeki mali, sosyal ve fiziksel sıkıntılar nedeniyle çocuklar terk edilir. Terk edilme kaçışın öncesinde ya da kaçış esnasında çocuğa artık bakamayacağını düşünen anne-baba ve bazı durumlarda çocuğu evlatlık edinen kimselerce (özellikle bakıcı aile ve çocuğun etnik kökenleri farklıysa, savunmasızlık ihtimali daha da artar) gerçekleştirilebilir.
- Çocuklar başka bir ülkede yaşayan akrabaların yanına gönderilir.
- Ailedeki gerginlik ya da istismar nedeniyle ya da bağımsızlık arzusu ve ailenin onayıyla çocuk gönüllü olarak aileden ayrılır.
- Aileler yalnızca kısa bir süreliğine diyerek, çocuğun bakımını komşulara, kurumlara ya da sosyal çalışmacılara devreder.
- Daha iyi bakılacağı umuduyla aileler çocuklarını yetimhanelere ya da kurumlara yerleştirir.
- Çocuklar 'gönüllü' olarak silahlı gruplara katılır. Ancak çocuğun 'gönüllü' olarak silahlı gruba katılmayı kabul ettiği söylenen durumlarda, çoğu kez zorlamaya maruz kaldığı gözden kaçırılmamalıdır.
- Tıbbi ya da başka gerekçelerle çocuklar tahliye edilir.
- Çocuklar yatılı okula ya da Müslüman ülkelerde dini okullara yerleştirilir.
- Geleneksel ya da kültürel adetler nedeniyle çocuklar ailelerinden ayrılır. Örneğin, Sudan'da çocuklar üç-dört yıl süreyle sığır çobanlığı yapacakları kamplara gönderilir.

Kurumların Neden Olduğu Ayrılıklar

Yukarıda işaret edildiği gibi, bizzat kurumlar da aile birlikteliğine yeterince önem vermedikleri için bazen kazayla bazen de bilinçli olarak ayrılığa neden olabilirler. Bunların arasında yer alan bazı örnekler aşağıda görülmektedir.

- Uygun rehberlik verilmeden çocukların tahliye edildiği durumları da kapsayan kötü düzenlenmiş nüfus hareketleri

- Acil yardım desteği veren kurumların kayıtları layıkıyla tutmaması
- Kayıt için gereken prosedürleri uygulamadan ya da çocuk bakımından sorumlu kurumlarla iletişime geçmeden, çocukları bakım merkezlerine kabul etme
- Kurallara uygun olmayan evlat verme uygulamaları
- Sağlık merkezine kabul etme ya da tedavi sırasında çocuk ve ailenin kazayla ayrılmasına neden olan sağlık programları
- Ayrılan çocuklara ve ailelerine verilen teşvikler nedeniyle ayrılığın özendirilmesi

Ayrılığın Etkileri

Acil bir durumda aileden ayrılmak çocuğun gerek kısa gerek uzun vadedeki gelişim üzerinde son derece büyük etki yaratabilen sıkıntı verici bir olgudur. Anne-baba ya da kendilerine bakan kimselerin sağladığı fiziksel ve ruhsal destek olmadığı için refakatsiz çocuklar istismar, taciz, sömürü ve ruhsal problemlere karşı daha savunmasız hale gelirler.

Gelişim Üzerindeki Etkileri

Çocukların nasıl yetiştirileceği konusunda toplumlar arasında önemli kültürel farklar vardır. Bu farklar değişik çocuk yetiştirme biçimlerini yansıtır ve çocukla ailenin ilişkisini biçimlendirir. Ayrılığın çocuk üzerinde yarattığı etki yaş, entelektüel kapasite, duygusal yetkinlik, bireysel esneklik gibi etmenlerin yanı sıra değinilen bu faktörlere de bağlıdır. Ayrılığın özelliği, süresi ve çocuğun gelişimi için ihtiyaç duyduğu imkanların ne kadar hızlı sağlandığı konusu da ayrılıkla başa çıkma açısından önemlidir.

Araştırmalar doğumdan (özellikle de dört aylıktan itibaren) üç yaşa kadar geçen sürenin, bağların oluşumu ve çocuğun aidiyet duygusunu geliştirebilmesi bakımından büyük öneme sahip olduğuna ve bu dönemde yaşanabilecek bir ayrılığın büyük stres yarattığına işaret etmektedir. Küçük çocuklarda zaman kavramı pek olgunlaşmadığı için ailesinden ayrı düşen çocuk açısından bir kaç gün, hafta ya da ay süren geçici bakımı anlamak mümkün değildir. Ayrılık boyunca küçük çocukların bebek davranışı göstermeye başlamaları sık görülen bir olgudur. Bu tür davranış gösteren çocuklar geceleri korkmaya, daha az konuşmaya, yemek yememeye, yabancılardan uzak durmaya ve tuvalet kontrolünde sıkıntı yaşamaya başlayabilir. Okul çağındaki çocuklar da kendini olumsuz davranış biçiminde dışa vuran tepkiler gösterebilir.

Ayrılık uzamaya başladığında daha sık yaşanmak üzere, inkar, depresyon, saldırganlık, uyku düzensizliği, ve / ya da baş ve karın ağrısı, nefes alma güçlüğü benzeri fiziksel belirtiler bu gruptaki çocuklarda sıklıkla görülebilir. Ergenler üzüntülerini kontrol etme konusunda daha yetkindir ve neler olup bittiğini anlama kapasiteleri de yüksektir. Ancak ergenlik sırasında yaşanan ayrılıkların, küçük yaştaki çocuklara kıyasla ergenleri daha fazla etkilediğini gösteren bulgular vardır.

Duygusal Etki

Ayrılık diğer olaylardan bağımsız biçimde yaşanmaz. Ailesinden ayrı düşen bir çocuk genellikle korku veren ve kaygı uyandıran durumlara maruz kalır ve ailesini, evini, akrabalarını, arkadaşlarını, okulunu ve tanıdık bir çevrede bulunmanın verdiği güvenlik hissini de kaybedebilir. Bu pek çok çocukta depresyon ve umutsuzluk şeklinde kendini gösterir.

Ailesinden ayrılan çocuklar evlerini terk edip bilmedikleri bir coğrafyaya geldikleri özellikle de o dili konuşamadıkları ve kendilerini ifade edemedikleri durumlarda, tükenmişlik hissi yaşarlar. Bu tür çocukların ödediği duygusal bedel son derece yüksek olabileceği için, onlarla çalışan kimselerin yetersiz planlanmış uygulamalar ve duyarsız faaliyetler nedeniyle yaşanan sıkıntının daha da artmaması amacıyla azami gayret göstermesi gerekir. Çocukların korkularını ve endişelerini artıracı bazı davranışlar aşağıda yer almaktadır.

- iyi eğitim almamış kişilerin kayıt sırasında yaptıkları ve strese neden olan olayları ortaya çıkarma konusunda çocukları daha fazla baskıya maruz bırakan ve dolayısıyla daha çok strese sokan görüşmeler
- çocuğa önceden haber vermeksizin ya da rızası alınmadan yapılan tıbbi muayeneler
- bilgi vermeden ya da hazırlık yapmadan çocukların farklı mekanlara gönderilmesi ve yerleştirilmesi

Ek Riskler: istismar ve sömürüye karşı savunmasızlık

Ailelerinden ayrı kalmalarının doğal sonucu olarak bu durumdaki çocuklar istismar ve sömürüye karşı son derece savunmasız hale gelir. Böylesi çocuklar çoğu zaman yetişkin korumasından yoksundur. Onları güvenli bir ortama alacak kimse olmadığı gibi, fiziksel açıdan da bu çocukların karşı koyma kapasiteleri yetişkinlerle kıyaslanamaz. Alışık oldukları ve anne-babaları ya da onlara bakan kimselerin sağladığı ilgiden yoksun olmalarına ek olarak, bu çocuklar kendi başlarının çaresine bakmaya zorlanırlar. Zamanında durumları belirlenip, bakım ve koruma sağlanmazsa, giderek artan riske maruz kalırlar. Aşağıda bu risklerden başlıcaları yer almaktadır.

- cinsel istismar dahil olmak üzere cinsiyete dayalı şiddet ve ihmal
- askere alınma
- çocuk işçiliği
- özgürlükten yoksun bırakılma
- çocuk ticareti
- ayrımcılık, barınma, yiyecek, sağlık ve eğitim imkanlarına erişememe
- HIV dahil olmak üzere hastalık ve yaralanma
- duygusal destekten yoksunluk.

Ailelerinden ayrı düşen çocuklar bakıma muhtaç oldukları için istismar ya da sömürüye maruz kalmalarını önlemek amacıyla gereken özen gösterilmelidir. Geçici bakım sağlandığı dönemler dahil olmak üzere, istismar ve sömürü sahici tehditler oluşturur, dolayısıyla gerekli gözlem ve müdahalenin mutlaka sağlanması gerekir. Yaşanan tecrübeler ailelerin biyolojik olmayan çocuklarla, kendi çocukları arasında fark gözettiklerini ve onları bazen ev işleri yapmak, odun ve su getirmek, hayvanlara bakmak benzeri işlerde

çalıştırdıklarını ve böylece okula gitmelerini engelleyip daha fazla riske maruz bıraktıklarını göstermektedir.

'Koşullar izin verdiği ölçüde, başta kızlar olmak üzere, çocukları tecavüz ve diğer cinsel saldırıdan korumak için gereken önlemler özellikle de silahlı çatışma durumlarında alınmalıdır.'

Her zaman olmasa da yetişkin ve çocuk arasındaki kan/akrabalık bağı ne kadar yakınsa çocuğun sahip olduğu koruma o ölçüde artar. Bu nedenle, aralarında refakatsiz çocuklar ve Çocukların Geçimini Sağladığı Evlerde Yaşayan Çocuklar olmak üzere, kendilerine daha uzak yetişkinlerin yanında kalan çocuklar istismar ve sömürüye daha açık hale gelirler. Yakın akrabalarının yanında olsalar dahi kız çocukları bu türden risklerle daha sık karşı karşıya kaldıkları için onlara daha çok dikkat etmek gerekir.